

Інна Шугальова

Ментально-світоглядні пріоритети нової генерації священників України в модерну добу

У статті розглядається генеза становлення світоглядних, ментальних та духовних цінностей молодих священників на зламі століть

Ключові слова: священник, світогляд, менталітет

Світоглядні пріоритети кожної людини формуються та удосконалюються протягом всього земного життя. Разом з тим, основні, знакові засади закладаються саме в юнацький період. В даній роботі ми прагнемо проаналізувати соціокультурне середовище семінарій на зламі XIX та XX ст. Нашою метою є прагнення з'ясувати в яких умовах виховувалася духовна молодь Наддніпрянщини.

Після прийняття українською православною церквою зверхності Московського патріархату, відбувалось поступове фронтальне поглинання російськими синодальними та урядовими структурами традиційних організаційних церковних засад. Антиукраїнська церковна політика проявлялася в методичному знищенні виборності духовенства та соборноправ'я; повноваження Київського митрополита обмежувалися та з часом митрополит перетворився на рядового єпископа з єдиною перевагою – членством у Синоді.

Незважаючи на наміри Синоду здійснити уніфікацію управління, парафіяльне життя в Україні тривалий час протікало по звичній, традиційній самодостатній канві. Священники обирались громадами, затверджувалися єпископами; духовенство далеко не завжди мало семінарську освіту, проте їх призначення компенсувалось наявністю життєвого досвіду, набутого в наслідок практики успадкування пастирських посад.

Можна припустити, що і в першій половині XIX ст., незважаючи на урядову політику зросійщення, освічена духовна генерація залишається репрезентантом української національної культури.

В середині XIX ст. в українських парафіях відбулась зміна поколінь кліру. Старих пастирів і дяків заступили молоді випускники духовних училищ та семінарій які, зазвичай, зневажали традиції, намагалися дотримуватись синодальних наказів та нерідко проявляли устремління русифікувати свою паству. Спостерігалось відчуження між віруючими та їх пастирями, втрачався духовний зв'язок, а служителі далеко не завжди являли собою моральний зразок¹. Не поодинокими серед кліру були випадки пияцтва, прилюбодійства, хабарництва

тощо. Зокрема Волинський єпископ Антоній (Храповицький) у своєму зверненні до духовенства єпархії відмічав хибність взаємовідносин священників з парафіянами, що “довір’я між ними підірвано до повної втрати взаємних моральних стосунків, до повної заміни їх зв’язком суто юридичним”². Антоній наголошував, що духовенство веде буржуазний спосіб життя і нехтує обов’язками своїх парафіян. Ситуація на Волині була типовою для всієї імперії.

Світські і духовні періодичні видання заповнила хвиля статей, в яких виправдовувалися священнослужителі, описувалося тяжке матеріальне становище, не завжди доброзичливі відносини з віруючими та з членами причту, великий тягар обов’язків тощо³. Офіційна церковна періодика наголошувала на поглибленні релігійності віруючих, завдяки плідній роботі священників⁴, доводила переваги служителів другої половини XIX ст., що мали духовну освіту перед кліром попередніх поколінь⁵. Зважаючи на те, що одночасно серед парафіян, особливо міської молоді, прокотилася хвиля захоплення марксистськими ідеями, авторитет православного духовенства став стрімко занепадати.

Синодальний уряд, визнавши необхідність перетворень в організації православної церкви, спробував стабілізувати ситуацію. Модернізація РПЦ проводилась з притаманними російському імперському уряду рисами: голосна кампанія напередодні реформ; велика кількість малозрозумілої, навіть державним чиновникам документації; наявність чисельних застережень, що дозволяли корегувати вектор перетворень. Реформи перетворились на формалізм, а єпархіальні адміністрації прозвітували до Синоду про неіснуючі результати.

Разом з тим, реформування організаційного устрою РПЦ принесло зовсім неочікувані і не передбачувані урядом наслідки. Зокрема реформа парафій, окрім скорочення питомої ваги кліру, мала на меті підвищення професійних вимог до духовенства. Обов’язковою стала наявність у служителів духовної освіти.

Уряд прагнув русифікувати українських пастирів. Навчальні курси читалися виключно російською мовою. Викладали богословські, філософські, математичні, словесні науки, церковну та світську загальну історію, а також мови: у вищому та середньому відділенні – давньогрецьку, давньоєврейську (за бажанням), французьку або німецьку (за вибором); у нижчому відділенні – давньогрецьку й одну з нових мов⁶. Викладовою мовою у класах богослів’я, філософії, словесності була латинська. Герменевтика, патристика, вчення про віросповідання викладалися як самостійні предмети. До семінарського навчального курсу для надання освіти вихованців більш практичного спрямування були включені природничі науки, медицина, основи сільського господарства, вчення про церковно-службові книги⁷.

Зміст кожної лекції затверджувався цензором. Викладацькі кадри склалися здебільшого з росіян, а не з українців, що відбивало русифікаторські тенденції

тогочасної освітньої політики. Керівництво семінарій пильно контролювало за так званим духом благонадійності серед вихованців не тільки під час навчального процесу, а і на відпочинку. Семінаристи одержували знання про російську, а не українську історію, культуру, літературу. У викладі історії чітко простежувалася російська великодержавна позиція, про що красномовно свідчать документи, які зберігаються у фондах Київської Духовної академії. В розділі програми, де мало йтися про національно-визвольні змагання українського народу за часів Хмельниччини, жодним словом не згадувалося ім'я Б. Хмельницького, проте зустрічаємо: “Малороссия снова прибегает под защиту Алексея Михайловича”⁸. Навіть слово “Україна” переписувач тексту програми з російської історії пише з маленької літери, виводячи водночас: “Великое Княжество Московское” (всі три слова з великих літер). З богословських наук учні писали твори російською та латинською мовами, російськомовними були й проповіді, що їх складали й виголошували у парафіяльних церквах семінаристи.

Проте частина української молоді залишалась мислячими, здатними до плідної діяльності людьми. Незважаючи на визиск цензури і русифікації, студенти Київської, Кам'янець-Подільської, Полтавської, Чернігівської, Житомирської семінарій створювали з-поміж себе гуртки, в яких спілкувались рідною мовою, до якої звикли з дитинства, співали українських пісень, ознайомлювались з літературною спадщиною.

Склалася традиція заснування семінарських гуртків. Їх фундаторами, як правило, ставали студенти семінарій, які згодом проявляли себе в суспільному житті. Зокрема, при Волинській семінарії діяв гурток під проводом П. Куліша. Його члени займались перекладом церковної літератури на українську мову. В кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. на Правобережній Україні спостерігалась активізація польського руху. З метою запобігти можливості залучення в ньому національно зорієнтованої української інтелігенції, міністр внутрішніх справ П. Валусь видав наказ про призупинення публікацій релігійної та навчальної літератури українською мовою. Відповідно, роботу гуртку П. Куліша було заборонено⁹.

В 60–70-х рр. XIX ст. викладачі та студенти Волинської семінарій плідно співпрацювали з членами етнографічно-статистичної експедиції П. Чубинського¹⁰. Зокрема Н. Петров (згодом професор Київської духовної академії), протоієрей Хойнацький передали ґрунтовне зібрання описів народних звичаїв та обрядів, що зберігались у волинських селах.

Не менш результативним виявилась співпраця П. Чубинського з подолянами. Священики Д. Струцинський та Д. Чернецький допомагали зі збором вірувань та забобонів, легенд про створення світу місцевих жителів. Вони також сприяли отриманню Чубинським польськомовних магістратських судових справ мирян XVII ст.¹¹

Коріння священницьких устремлінь до збереження місцевих релігійних традицій закладались у семінарському середовищі. Зокрема, в Подільській духовній семінарії в 1849–1855 рр. діяв гурток студентів та викладачів. Зокрема туди входили майбутні літератори С. Руданський, А. Свидницький¹².

Члени гуртка здійснювали народознавчі експедиції, збирали український народний фольклор. Змістовні церковно-етнографічні нариси залишив син подільського священника, випускник семінарії Анатолій Свидницький (1834–1871). В 1860 р. він запропонував серію замальовок: “Великдень в подолян”, “Злий дух”, “Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського”. В газеті “Киевлянин” опубліковано його опис “Прошлый быт православного духовенства”. Свидницький не приховував наслідків русифікаторської політики уряду, який прагнув знищити національно-свідоме духовенство, перетворити його в представників офіційного православ’я. В повісті Свидницького “Люборацькі” зображено стародавній устрій православного духовенства та процес занепаду патріархальних священницьких родин під тиском нових суспільно-економічних умов середини XIX ст. В 1865 р. цей комплекс матеріалів слугував основою для створення Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, під проводом ректора семінарії архімандрита Феогноста.

Члени Київського семінарського гуртка, до якого входив брат ректора семінарії С. Єфремов, тісно спілкувались з відомими й найосвіченішими людьми України – В. Антоновичем, М. Грушевським, О. Андрієвським, О. Лотоцьким та ін.

Разом з тим, семінарське середовище створювало не лише сприятливе підґрунтя для українства. Зусиллями імперсько-синодальної влади у 90-х рр. XIX ст., духовні учбові заклади посилили політику русифікації, денаціоналізації та виховання слухняних і пасивних служителів державної церкви.

За спогадами С. Єфремова, в середині 90-х рр. XIX ст. семінарські громади занепадали: скорочувалась чисельність національно налаштованих українців. В семінаріях практикувались стеження і доноси з метою запобігання так званому “хохломанству”¹³. Зокрема після такого донесення з Київської семінарії виключено, без права подальшого служіння на Київщині, священника Л. Скочковського, який вважався ідейним наставником студентського гуртка. Учні, що входили до названого гурту, зазнали цькування. На Волині в 1895 та 1899 рр. зафіксовано виступи студентів. Єпархіальна влада спробувала надати їм побутового характеру, проте в особистому листуванні вікарія Острозького і Кременецького Серафима та Волинського архієрея зазначалось, що насправді це був вияв свободолюбного духу українських студентів проти свавілля, постійного стеження і дій провокаторів царської поліції й ректорату семінарії¹⁴.

Настрій у семінарському середовищі створювала інтелектуально активна меншість. Синод прагнув блокувати її діяльність. Насамперед, максимально

обмежувалось надходження літератури і публіцистики, в якій критикувалось православне духовенство. Статті радикалів М. Драгоманова, Добролюбова, О. Герцена заборонили тих, кого помічали за їх перечитуванням, суворо карали¹⁵. Дозволених авторів настільки обмежував цензурний визиск, що їх праці перетворювались у переможний сонм на честь уряду.

Студентство розкололось. Найбільш радикальні проникались ідеями марксизму (І. Черкаський). Прихильники українства (О. Лотоцький, С. Єфремов) схилились до російського народництва і пробували пристосувати його до українського ґрунту. Вихованців з такими настроями було небагато. Вони, як правило, після навчання в духовній школі, ламали родинні духовні традиції та вступали до університетів.

Більшість семінаристів, за спостереженням С. Єфремова, сьак-так вчились, заживали доступних і контрабандних утіх, залицались до знайомих панночок і вже задалегідь готувались, закінчивши семінарію, одружитись і засісти десь на попівстві до скончання віку¹⁶. Така ситуація була типовою для всієї імперії. Зокрема, Таврійською духовною семінарією у 1878 р. було зафіксовано 21 порушення дисципліни, 15 випадків образи викладачів, 4 бійки та всезагальне паління у коридорах та душах¹⁷. У наступні роки кількість порушень істотно зросла. Навіть одяг семінаристів наприкінці ХІХ ст. набув рис піжонства. Згідно семінарським вимогам, студентам надавалася уніформа: шинелі (плащі; мундири і два картузи (кашкети) чорного сукна, з білими металевими блискучими гудзиками і синіми облямівками. Мундири повинні були стати трохи нижче колін, але семінаристи цього не дотримувались, дехто обгинав поли навіть значно вище тих частин, які вони повинні б були закривати. Такі короткополі паничі прозивались у семінарії “фертами” або “фертиками” – їх ідеалом було дорівнюватись у своїй “світськості” до гімназистів і до офіцерів місцевої полку. Це вже був вплив міста, яке взагалі поволі обтесувало по-своєму “провінціалів”, що прибували до міста з сіл. Найбільше цьому впливові підлягали семінаристи, що жили на приватних квартирах: тут вони жили з місцевими громадянами і їх родинами, частіше бували в товаристві на всяких вечірках та іменинах. Тут вони вчились модних танців та вправлялися в російській мові, якою балакали чиновники, гімназисти та гімназистки. Під меншим впливом перебувала бурса (“общезитіє”), що не мала таких безпосередніх зв’язків з місцевими громадянами, і ще меншому – “казьонний корпус”. На “казьонне утримання” приймались сироти або діти бідних батьків, та ще ті, що добре вчились. Отже ці дві обставини дуже ізолювали “казьонний корпус” від міста, і тут часом виростали замкнуті, заморочені нелюдими: в місто вони виходили вкрай рідко і поза мурами семінарії не мали абсолютно ніяких знайомств.

Переважаюча більшість випускників семінарій поверталися служити до українських парафій. Життя в українських парафіях відрізнялось строкатістю

і різнобарвністю і, одночасно, традиційністю та консерватизмом у позитивному значенні цього терміну: прив'язаністю до релігійних обрядів, звичаїв, ставленням до пастирів, як до духовних отців. Особливо такі тенденції проявлялись в єпархіях Правобережної України. У роки семінарської науки, цей важливий для формування характеру та світогляду період, вихованці не поривали духовного зв'язку з українським довкіллям. Цьому сприяло те, що вакації, які припадали на різдвяні, великодні та літні обрядово-релігійні свята, вони проводили вдома, у родинях, серед народної стихії. У бурсах – семінарських інтернатах, де семінаристи разом проживали, вони говорили рідною мовою, співали українських пісень. Тому тут плекався український дух. У цьому розумінні дослідник історії української православної церкви І. Власовський назвав духовні семінарії “справжніми розсадниками українства”¹⁸.

На Київщині, Волині, Поділлі вихованці духовних семінарій, за традицією, отримували пастирські місця в тій самій єпархії, семінарію якої закінчували; дітям давали освіту переважно в своїх єпархіальних закладах. Вони служили, віддано працювали, встановлюючи духовний зв'язок з парафіянами, прагнучи відновити стародавні церковні традиції. Родинне коло, атмосфера обрядово-релігійних традицій рідної домівки, українського села формували і національну свідомість дітей духівництва. В названих регіонах склались цілі духовні династії: Антоновичів, Левицьких, Павловських, Руданських, Тарновських, Терлецьких та інших. Священики з цих родин користувались загальною пошаною віруючих, як люди моральні, глибоко релігійні, порядні і досвідчені, такі, що знали релігійні традиції парафіян. Не протестуючи відкрито проти діючого законоположення про призначення священиків виключно єпископами, миряни цих єпархій наполягали, щоб їх парафії очолювали бажані ними пастирі.

Підкреслимо, що наведені нами данні припадають на останнє двадцятиріччя XIX – початок XX ст. період апогею консервативної політики імперсько-синодального уряду. В зазначений час більшість служителів проходили через навчання у русифікованих учбових закладах. На початку XX ст. 1,2 % духовних осіб по Російській імперії та 1,5 % по Україні отримали домашню освіту, а повну і неповну середню та вищу – 94,5 % та 95,6 % відповідно¹⁹.

Найбільш обдаровані випускники семінарій (їх було небагато) продовжували навчання у духовних академіях, зокрема у Київській. Завдання академій полягало у підготовці талановитих людей до вищих посад духовної ієрархії, підвищенні рівня освіченості духівництва і яка давала не тільки спеціальні богословські знання, а й енциклопедичну гуманітарну освіту.

Зміст навчання в усіх тогочасних духовних академіях Російської імперії (Київській, Московській, Санкт-Петербурзькій, Казанській) був повністю уніфікований за духовно-навчальними реформами 1798 та 1814 рр. Лише Статут

1884 р. ввів у коло академічної освіти нові предмети з українознавства й цим немовби виокремив Київську духовну академію, зробивши її українською²⁰. Але, незважаючи на це, Київська духовна академія була осередком саме української релігійної освіти та культури, бо перебувала в атмосфері Києва – центру давніх традицій вітчизняної національної духовності.

Непрямим, але показовим, на нашу думку, свідченням включення Київської духовної академії в національно-культурні процеси, попри імперську русифікаторську освітню політику, є доповідна ректора Антонія про необхідність придбання для академічної бібліотеки книг вітчизняних та зарубіжних авторів про Україну – “Літопису Величка”, “Опису Києва” Берлінського, “Опису України” Боплана, “Історії України” Бантиш-Каменського.

Випускники Київської духовної академії репрезентували українську духовну еліту. Проте, їх майже ніколи не залишали служити в Україні, а за наказами Синоду переводили на неукраїнські кафедри.

Таким чином, на наш погляд, одностороннє, категоричне твердження про наявність виключно негативних рис в духовному середовищі або, навпаки, настійливе ігнорування кризових явищ в церкві, є таким, що не зовсім відповідає історичним реаліям. Вважаємо, що модернізації потребували устрій самої Російської імперії та організація офіційної православної церкви в ній. РПЦ виявилась поглиненою імперським характером держави та власним догматизмом.

По діаметрально протилежним законам протікало життя в українських парафіях: тут домінував традиціоналізм, що проявлявся у своєрідному симбіозі української православної релігійності і дохристиянських обрядів і звичаїв.

Прагнення уряду порушити таку константу через призначення до парафій імперських русифікованих священників бажаних результатів не давало. Перевести до всіх українських парафій пастирів з інших регіонів Росії було фізично неможливо. Політика денационалізації українського кліру шляхом навчання в імперських учбових закладах зазнала фіаско: спрацювали ментальні чинники самозахисту нації.

Негласному протиборству імперського консерватизму РПЦ та християнського демократизму в парафіях поклав край вирій бурхливих подій, започаткованих 1905 р.

- 1 Історія релігій в Україні: У 10 т. // Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – Т. 3: Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. – К., 1999. – С.212.
- 2 Жилко С. Православна церква на Волині (1793–1917 рр.) / Сергій Жилко. – Житомир: Жур фонд, 1996. – 174 с. – С.117.
- 3 Записки сільського священника // Русская старина. – 1879. – Т. XXIV. – С. 554–562. – С.562.

- 4 Церковно-религиозная жизнь России. Опыты желаемого устройства церковно-приходской жизни // Прибавления к Церковным ведомостям. – 1901. – № 7, 17 февраля. – С. 236–237. – С.236.
- 5 Сменцовский М. Мнения и отзывы печати о псаломщиках / Михаил Сменцовский // Прибавления к Церковным ведомостям. – 1901. – № 30, 28 июля. – С. 1059–1066. – С.1059.
- 6 Центральний державний історичний архів України м. Києва (ЦДІА України). – Ф. 711. – Оп. 2. – Спр. 3599. – 198 арк. – Арк.114.
- 7 ЦДІА України. – Ф.486. – Оп.1. – Спр.16366. – Арк.5.
- 8 Центральний державний історичний архів України м. Києва (ЦДІА України). – Ф. 711. – Оп. 2. – Спр. 3599. – Арк. 198.
- 9 ЦДІА України. – Ф. 711. – Оп. 2. – Спр. 3826. – Арк. 90, 95.
- 10 Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х–XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис / Володимир Рожко. – Луцьк : Медіа, 2002. – 627 с. – С.89.
- 11 Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / Іван Власовський. – В 4 т., 5 кн. – Т. III. – К. : Вид-во Київського патріархату, 1998. – 428 с. – С.267.
- 12 Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – В 7 т. – СПб., 1872–1879. – Т. 1: Верования и суеверия. – Загадки и пословицы. – Колдовство. – СПб., 1872. – 468 с.
- 13 Єфремов С. Про дні минулі (Спогади) / Сергій Єфремов // Молода нація. – 2003. – № 2 (27). – С. 156–159. – С.157.
- 14 Зінченко А. Визволитись вірою. Життя і діяльність митрополита Василя Липківського / Арсен Зінченко. – К. : Дніпро, 1997. – 424 с. – С.61.
- 15 Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х–XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис / Володимир Рожко. – Луцьк : Медіа, 2002. – 627 с. – С.89.
- 16 Єфремов С. Про дні минулі (Спогади) / Сергій Єфремов // Молода нація. – 2003. – № 2 (27). – С. 156–159. – С.156.
- 17 Центральний державний архів Автономної республіки Крим. – Ф. 118. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 159.
- 18 Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / Іван Власовський. – В 4 т., 5 кн. – Т. III. – К. : Вид-во Київського патріархату, 1998. – 428 с. – 287.
- 19 Надтока Г. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект / Геннадій Надтока. – К. : Знання, 1998. – 271 с. – С.245.
- 20 Юрас І. Памфіл Юркевич: подробиці біографії / І. Юрас // www.uct.kiev.ua/~sofi/48.htm.

Summary

Inna Shugalyova

Mental and ideological priorities of young priests Ukraine in the modern period

The genesis of ideological formation, mental and spiritual values of young priests at the turn of the 19th– 20th century is discussed.

Keywords: priest, outlook, mentality